

1939—1941: תקופת בנייים והשלכות על השואה

(יהודי מזרח אירופה תחת השלטון הסובייטי)

השואה, ובהסטוריוגרפיה של תולדות יהדות זמננו במזרח אירופה. מגמה זו באה לידי ביטוי הן בספרות המחקרית והן בספרות הזכרונות לרבות בספרי הזכרון של הקהילות למיניהן. אולם בין אם ניתן להכליל „תקופה נשכחת“ זו כחלק אינטגרלי של תקופת השואה רבתי ובין אם יש לראותה נפרדת (לפחות לגבי האיזורים שסופחו לבריה"מ). נודעת לה חשיבות רבה מבחינות רבות ובין היתר: מבחינת השלכותיה לשורת תופעות בתקופת השואה „המאסיבית“ שהחלה באיזורים אלו ובמקומות אחרים לאחר הפלישה הגרמנית לבריה"מ — היא מבצע „באר-בארוסה“ מה-22 ביוני 1941.

יש לציין שרובן ככולן של התופעות עצמן נבעו מהמדיניות הכללית של השלטונות הסובייטיים לגבי כלל האוכלוסיה שבאיזורים המסופחים. אולם עקב מצבם הייחודי של היהודים בתחומים מסויימים כגון בתחום הכלכלי, דת, פליטים וכדומה נודעה למדיניות הכלכלית הסובייטית משמעות מיוחדת במינה לגבי האוכלוסיה היהודית.

להלן יסוקרו ויפורטו התופעות והאירועים העיקריים מהתקופה הקצרה יחסית של השלטון הסובייטי בתוך האיזורים המסופחים שהשפיעו בצורה מוחשית על חייהם וגורלם של יהודי האיזורים הללו עם הכיבוש הנאצי.

המישור הכלכלי

הלאמת העסקים, המפעלים ונכסי דלא-ניידי והחרמת הדירות, הכספים ודברי הערך של היהודים בתקופת המימשל הסובייטי, הקלה בדיעבד במידה רבה על שלטונות הכיבוש הנאצי את נישולה הכלכלי המוחלט של האוכלוסיה היהודית. כתוצאה מכך חסרו ליהודים רבים, שהיו אמידים בעבר, תכשיטים, כסף ודברי ערך בהן ניתן היה

בעקבות הסכם ריבנטרופ-מולוטוב השתלטה ברית-המועצות בתחילת מלחמת-העולם השניה (ספטמבר 1939) על שטחי מזרח-פולין וסיפחה אותם לריפובליקה הסובייטית הביילורוסית (אי-זורי פולסיה, ביאליסטוק ועוד) ולריפובליקה הסובייטית האוקראינית (איזורי ווהלין ומזרח גאליציה). מאוחר יותר (יוני 1940) השתלטה ברית-המועצות על איזורי-צפון-מזרח-רומאניה והארצות הבלטיות; צפון-בוקובינה סופחה לריפובליקה הסובייטית האוקראינית; בסאראביה סופחה לריפובליקה הסובייטית המולדאוויית; ואילו ליטא, לאטווייה ואסטוניה הפכו לריפובליקות סובייטיות-סוציאליסטיות „עצמאיות“.

בתחום הרצף הטריטוריאלי הזה — מאסטוניה בצפון ועד בסאראביה בדרום — היו מרוכזים באותו זמן כשני מיליון יהודים: רובם תושבי-המקומות — בעלי תודעה לאומית ותרבות יהודית-שרשית, וכן פליטים רבים מוורשא, לודז', קראקוב ומקומות אחרים במערב-פולין שנכבשו בידי צבאות גרמניה הנאצית.

חלק ניכר מהפליטים הללו הצטופף בריכוזים גדולים, במספר ערים כמו לבוב (למברג), קובל, ביאליסטוק ווילנא. בשל מעמדה הפוליטי המיוחד במשך פרק זמן קצר ואפשרויות ההגירה, הפכה עיר זו למקום ריכוז של חלק ניכר מהפעילות התרבותית הפוליטית והחברתית של יהדות פולין, לרבות תושבי האיזורים המסופחים לבריה"מ.

חילופי הפתע של המשטר והסובייטיזציה הפויה על רוב שטחי החיים גרמו לתמורות יסודיות בחברה היהודית מבחינת כלכלית, פוליטית ותרבותית, ובעיקר להרס המסגרות והדפוסים הקיימים במישור החברתי-ציבורי.

בגלל קוצרה היחסי של תקופה זו (כ-21 חדשים בפולין וכ-12 חדשים בשאר המקומות) ובעיקר מחמת אירועי השואה המזעזעים שבאו בעקבותיה, גומדה תקופת בנייים זו בתודעתם של שרידי

להציל (לפי שעה לפחות) חיהם ו/או להמתיק גזירות שונות באמצעות שוחד.

הודות לאגירת מזון (שהוצגה אמנם בתקופת הממשל הסובייטי כספסרות) ולרכישת פריטי לבוש בסיסיים (כגון פרוות, מעילי עור, מגפיים) היו משפחות יהודיות מסוימות פטורות בזמן הראשון של הכיבוש הנאצי מדאגה ראשונית לפרנסה וע"י כך להסתכן פחות במאסרים ותקלות אחרות שארבו להם תוך כדי חיפוש מקורות להשגת מצרכי מזון.

מדיניות הפרודוקטיוויזאציה ופרוליטאריזאציה של השלטונות הסובייטיים שגרמו להפנייתם של יהודים רבים לעבודות הקשורות במאמץ פיזי הכינה אותם (בעקיפין) נפשית ועניינית לעבודת הכפייה בתקופת הכיבוש הנאצי, ומכל שכן שפר חלקם יחסית של אלה שזכו לרכוש בתקופת ה- מימשל הסובייטי מומחיות ולפחות נסיון כלשהו במקצועות נדרשים (כגון: נגרות, מסגרות, זגגות, פחחות וכדו').

הניבאילציה הכלכלית-מעמדית שבלטה בתקופת השלטון הסובייטי ברחוב היהודי הביאה בעקבותיה כמעין קירוב-לכבות או לפחות פתיחות ביחסי אנוש. לתופעות אלה נודע לאחר מכן חשיבות רבה בגיטאות, מחנות עבודה ופארטיזאנים בנושא הסולידריות הפנימית, היחסים בין אדם לחברו והסיוע ההדדי לעת מצוא.

המישור החברתי

אין ספק שעל רקע תהליך ההתפוררות של המשפחה שהוחש מאד בתקופת השלטון הסובייטי הסתייעה התלטתם של צעירים רבים לנטוש את הוריהם ע"מ לברוח מזרחה מאימת הנאצים ובני בריתם המקומיים בקיץ 1941, ולאחר מכן בעיתות סכנה (באקציות, סלקציות חיסול גיטאות ומחנות).

דחיקתם, מאסרם ו/או הגלייתם של מנהיגים מקומיים של הקהילה היהודית ע"י המשטר הסובייטי גרמו שבעת תקופת הכיבוש הנאצי נעדרו הרבה מהמנהיגים המסורתיים מהבמה הציבורית ברגעים קריטיים. מאידך עלה משקלם

הציבורי של אותם אנשים ששוחררו מבתי כלא סובייטיים הודות לחדירת הפתע של הצבא ה-גרמני. ואכן חלק מהם כיהנו כחברי יודנראטים. בהמשך לחדירתם של יהודים למנגנון הממלכתי הציבורי, למערכת הבטחון, למישור המשקי-תעשייתי ולמוסדות החינוך הסובייטי, התרחב מגע הבלתי אמצעי בין האוכלוסיה היהודית לבין הלא-יהודית. כתוצאה מכך קנו להם יהודים לא מעטים ידידים או אויבים מבני המקום. בתקופת השואה שלאחר מכן באה לא פעם לידי ביטוי גורלי התייחסותם של הללו כלפי מכיריהם ה-יהודים מזמן המימשל הסובייטי. במהלך הסתגלו-תם לאורח החיים בברה"מ קנו להם היהודים הרגלים המקובלים בחברה הסובייטית כגון שתיית וודקא, גינוני לבוש פרוליטארי (מעיל עליון קצר, מגפיים מכנסי רכיבה וכדו'). במידה מסוימת נסתייעו בחורים יהודים בכך בעת שפרצה המל-חמה והמציאות המרה אכפה עליהם נדודים ותנאי שדה קשים בחזית ובעורף.

במהלך הסובייטיזאציה הורשו מספר תושבים של האיזורים המסופחים וביניהם גם יהודים לבקר בברה"מ אם במסגרת נסיעה בתפקיד ממלכתי, סיור לימודי, הבראה וכן פגישה עם קרובי מש-פחה. מאותם המקרים שנקלעו לשם ביוני 1941 נמנעה בדיעבד ההפתעה המרה של ההימצאות בספר המערבי בימי הפלישה הנאצית על כל המשתמע מכך.

ניתן להניח שגם עובדת הימצאותם של קרובים בעמקי בריה"מ עמהם חודשו ב-1939—1940 הקשרים, המריצה במידה מסוימת את בני מש-פחותיהם שבאיזורים המסופחים לברוח עם פרוץ המלחמה מזרחה תוך תקוות להגיע לבתיהם של הקרובים, למצוא שם מקלט עד יעבור זעם או לפחות להסתייע בעצתם ובהדרכתם.

עקב היחסים הידידותיים ששררו אותו זמן בין ברה"מ לבין גרמניה בהשראת הסכם ריבנטרופ-מולוטוב, העלימו השלטונות הסובייטיים בצורה שיטתית כל מידע כללי ומכל שכן עובדות ופרטים על הרדיפות נגד היהודים בגרמניה עצמה ובאר-צות שנכבשו על ידיהם, לרבות פולניה המערבית הסמוכה. אין ספק שעובדה זו השפיעה לא במעט

על הימנעותם של רבים לברוח מפני הגרמנים בימי הפלישה בקיץ 1941.

כסיבה מוחשית הרבה יותר לרתיעתם של חוגים מסויימים בחברה היהודית (כגון בני המעמד הגבוה והבינוני, פעילים במחנה הציוני, ה"בונד" וכ"ו) מלהימלט או לעמקי ברה"מ, ניתן לראות במאסרים ובהגלות ההמוניות שביצעו השלטונות הסובייטיים בקרב חוגים אלה ב-1940 ובעיקר ביוני 1941 סמוך לפרוץ המלחמה. כאן המקום לציין ולהדגיש שעל אף הצביון חסר הרחמים של מיבצעים אכזריים אלה ומספר הקרבנות שגוועו מרעב, קור, מחלות, ועבודת פרך במחנות הריכוז הסובייטיים מארכנגלסק ועד יאקוטסק, הרי ב"דיעבר ניצלו ע"י כך מצפוני הנאצים מאות אלפי יהודים מפולין, מרומניה ומהארצות הבאלטיות. באורח פאראדוקסאלי דומה ואולי אף מוחשי עוד יותר ניצלו לימים חלק ניכר מפליטי וורשה, לודז', קראקוב ומקומות אחרים שמצאו מקלט במזרח פולין תחת השלטון הסובייטי ושהוגלו לירכתי ברה"מ מחמת רצונם כביכול לחזור למשפחותיהם שנמצאו תחת הכיבוש הנאצי. ייתכן חלק מהם אכן היה חוזר לולא ההגלייה.

יחד עם זאת גרמו המאסרים וההגלות של רבים מבין המנהיגות היהודית והעסקונה המקומית שבעת הכיבוש הנאצי נוצר בהנהגתן של קהילות רבות חלל ריק. הדבר בא לידי ביטוי באיזושהי המינהל העצמי כביכול ששלטונות הכיבוש כפו אז על היהודים. רק חלק מבין חברי היודנראטים למיניהם היו בעבר פעילי הקהילה המקומית וראשיה, במקרים רבים הוכנסו לשם אנשים בלתי-ידועים ואפילו פליטים ממקומות אחרים שכמעט ולא הכירו את הקהילה שבראשה הועמדו. נסתפק בציון שלהרכב היודנראט ומוצא חבריו נודעה לא פעם חשיבות מכרעת על עצם התנהגותו.

השתלבותם של יהודים רבים במנגנון הממלכתי-המפלגתי ובעיקר הצבאי-בטחוני (ומכל שכן אלה שגויסו לצבא האדום ושהועברו במסגרת יחידותיהם לעמקי ברה"מ עוד לפני המלחמה) הקלה עליהם (ובמקרים רבים גם על בני משפחותיהם) את הבריחה מורחה בעת שפרצה המלחמה

הגרמנית-סובייטית. השלטונות המקומיים העמידו לרשותם אמצעי-הובלה מיוחדים וכן הורשו ביתר קלות ע"י זקיפי הגבול הסובייטי הישן להיכנס לאיזורים הפנימיים של ברה"מ. במקרים שהעדפה זו נמנעה מפעילי המשטר הסובייטי אם מחמת האנדרלמוסיה והמבוכה ששררו בפרוץ המלחמה בספר המערבי ואם מתוך סיבות אחרות, אין ספק שליהודים אלה ולבני משפחותיהם היתה מוטיב וואציה חזקה יותר לברוח מהכיבוש הנאצי מאשר ליהודים סתם שלא היו מוזהים כקומוניסטים פעילים או ידועים בציבור כסוכני הבולשביקים וכ"תומכי המשטר הסובייטי. דא עקא — אותה השתלבות מרשימה של יהודים במישור הפוליטי היתה כצנינים בעיני החוגים הלאומיים שבאוכלוסיה הלא-יהודית, ששללו מעיקרו את המשטר הסובייטי בארצותיהם. התמנותו של צעיר יהודי לקצין מיליציה נתפרשה על ידם כאקט של כפיות-טובה ובגידה. בייחוד כאשר קצין זה ביצע בתוקף תפקידו מאסרים וגירושים של פעילי ה"משטרים הקודמים ואישים שונים שנחשבו בארצותיהם כפטריוטים דגולים. יתירה מזאת, מול תופעות ההתלהבות שבה קיבלו המוני היהודים את פני הצבא האדום בראשית מלחמת העולם השנייה כאשר האלטרנטיבה הצפויה היתה השתלטות נאצית, הרי חלק ניכר מהאוכלוסיה הלא-יהודית חרק שן וראה בכך אובדן עצמאות לאומית. הידרדרות היהודים בין היהודים לבין חלק ניכר של האוכלוסיה הלא-יהודית הוחשה על כן בתקופת המשטר הסובייטי במידה מואצת ביותר ותוצאותיה הטראגיות הומחשו מיום הפלישה הנאצית ואילך, בפרעות ספוגטאניות, בהירתמות גלהבת למכונת הרצח הנאצית ובעוינות ליהודים. עד היום מתרצים חוגי המהגרים מהאיזורים המסופחים את השתתפות בני עמם ברצח היהודים כתוצאה מרגשות נקמה עמוקים שטופחו בתקופת המשטר הסובייטי נגד היהודים ששיתפו ברובם פעולה עם המשטר הסובייטי, התנשאו נגד שכניהם הלא יהודים וכ"ו. שמעורבות יהודים במערכת הצבאית והמגע הבלתי אמצעי עם נשק תוך כדי פעילות במסגרות בטחוניות כגון גווארדיית הפועלים, משטרת-עזר וכדומה היקנו יידע

קיות. לא פעם שימשו הללו מתורגמנים בין הפי-
קוד לבין עמיתיהם הלא-יהודים מאזורי מוצאם
שלא השכילו זמן רב לקלוט את השפה.

ירידת ההשפעה הדתית בחברה היהודית ש-
הוחשה בתקופת המימשל הסובייטי באופן מיוחד
ע"י תעמולה שיטחית והקושי העצום לקיים את
המצוות הביאה לידי כך שרבים הסכימו לעבור
בשבתות, לאכול פריפה. בתקופת הרעב הכבד
ששרר בגטאות ובמחנות ההסגר נמנעו רק
מעטים מבין היהודים מלקבל את האוכל במקומות
העבודה ושלכל הדעות לא היה כשר. אם יחידים
יכלו לעמוד במיבחו זה, הרי לגבי כלל האוכלוסיה
אכולת הרעב לא היה שום פתרון אחר, אם רצו
להיות בחיים. והוא הדין לגבי עבודה בשבתות.
ניתן איפוא, לראות בכירסום המשמעותי שחל
בנושא הדת בתקופת המשטר הסובייטי תופעה
שבדיעבד ריככה את המשבר הקשה של המוני
היהודים בתקופת השואה לעבור על כמה לאווין
בסיסיים שבהלכה כדי לקיים את חייהם.

לית מאן דפליג שהתופעה החשובה ביותר
במישור האידיאולוגי שהיו לה השלכות מרשימות
בתקופת השואה קשורה בפעילות המחתרית
שקוימה בצורות שונות בקרב האוכלוסיה היהודית.
להלן כמה דברי רקע:

בתגובה לצו השלטונות הסובייטיים לפזר
ב-1939 וב-1940 את רוב רובם של הארגונים,
המפלגות ותנועות הנוער (כולל כמובן אלה
שברחוב היהודי) ירדו רבים מחבריהם למחתרת
והמשיכו לפעול בצורות שונות. חלק ניכר של
פעילותם התמקד בתחום האידיאולוגי-תרבותי
(כגון המשך שימוש בשפה העברית, עיון ודיון
בנושאי הציונות, ארץ-ישראל, תנ"ך וכו') ה-
פעילות האופרטיבית התרכזה בין היתר בטיפול
בארכיונים, בהכנת פירסומים אי-ליגאליים וב-
הפצתם, בעזרה לחברים במצוקה ובנסיונות ל-
יציאה לחו"ל אם ע"מ להגיע לארץ-ישראל
(בעיקר הציונים) ואם לאמריקה ומקומות אחרים
(בעיקר אנשי הבונד, — אגודת-ישראל ואחרים).
פעילות זו תפשה מקום מרכזי בקרב המחותרות
היהודיות שבפולין בחדשים הראשונים של מל-
ח"ה השניה כשמחוז הפצם, „אד הוק" היא

צבאי מסויים או לפחות נסיון בהכרת כלי-נשק
והשימוש בו. בכך גדל למעשה מספרם של אלה
שבבוא העת יכלו ביתר קלות להירתם למאמץ
הצבאי במלחמה נגד הנאצים ובסיטואציות מסויי-
מות גם להיות פעילים ביתר יעילות להתגוננות
עצמית שלהם ושל יהודים אחרים.

יש לציין שבין אלה נימנו לאחר מכן כמה מבין
הצנתנים היהודים שהונחתו בעת המלחמה בשטח
הכיבוש מטאלין שבצפון ועד קישיניוב שבדרום.
חלקם חדרו לגיטאות ועודדו ע"י כך בעקיפין
ובמישרין את עמידתם של אסירי הגיטו. לא פעם
נסתייעה קליטתם של יהודים ביחידות פרטי-
זאניות או ביחידות סדירות של הצבא האדום
הודות לכך שהיכירו את מפקדי היחידות הללו
תוך כדי פעילות משותפת בתקופת השלטון ה-
סובייטי ורכשו את אמונם.

תופעה נוספת שבלטה אותה תקופה או יותר
נכון שורת תופעות ושהיו להן השלכות בלתי
מבוטלות לאחר מכן בעת הכיבוש הנאצי היא
פרשת הפליטים. דרכם של רבים מהם לאיזור
השליטה הסובייטי ולא פעם גם בחזרה לאיזור
השליטה הנאצי (אם כדי להביא משם את בני
משפחתם ואם למטרות אחרות) היתה רצופה
בהברחות גבול, גניבת דעתם של משמרות, הצגת
תעודות מזוייפות, מתן שוחד וכדומה. אין צורך
להגיד שגסיון בכגון אלה היה בו בתקופת השואה,
כדי להציל את הנפש של בעל הנסיון ושל גפש
זולתו-פשוטו כמשמעו.

המישור התרבותי-ערכי

בעוד שחלק ניכר של דור המבוגרים באיזורים
שסופחו לברה"מ (פרט לגליציה ובוקובינה שהיו
בתחום האמפריה האוסטרית) ידע בצורה זו או
אחרת את השפה הרוסית מתקופת השלטון הצארי
במקומותיהם, הרי ניתנה לדור הצעיר אפשרות
ללמוד שפה זו במסגרת רשת החינוך הרגילה
בבתי ספר ערב וקורסים מיוחדים. ידיעת השפה
הרוסית הקלה רבות לפליטי האיזורים המסופחים
שברחו בפרוץ המלחמה לברה"מ את קליטתם ואת
השתלבותם התקינה במסגרות הצבאיות והמש-

„ההגנה“, מנחם בגין — מפקד הארגון הצבאי הלאומי (אצ"ל), וד"ר ישראל שייב (אלדד) — מראשי לוחמי חרות ישראל (לח"י).

בתקופת השלטון הנאצי בא לידי ביטוי הנסיון שרכשו פעילי המחתרת השונים בתקופת המשטר הסובייטי בהקמת תאים חשאיים, רשתות קשר ודיווח, הכנת פירסומים והפצתם, שיטות הסוואה והצפנה, זיוף מסמכים, גניבת גבולות, בריחות, חילוץ מבתי-סוהר וכו'. לא בכדי קמו חלק גדול של המסגרות המחתרניות של תנועות המרי וה-פארטיזאנים בגיטאות על בסיס הפעילות הקודמת בתקופת המשטר הסובייטי. מאידך נחשפו בתקופת המשטר הסובייטי הפעילים הקומוניסטים שפעלו במשך עשרות שנים במחתרת. במידה ופעילי המחנה הקומוניסטי התעוררו לפעול בגיטאות ובמחנות בעת הכיבוש הנאצי שומה היה עליהם להיזהר, במידה מסויימת גם מיהודים פן יסגירם או שיתנקמו בהם בצורה אחרת עבור מעלליהם בתקופת שלטונם. (למעשה תופעות כאלו היו חריגות).

זאת ועוד, שלא כחברי הארגונים הציוניים והאחרים שלגביהם הפעילות המחתרנית בתקופת הכיבוש הנאצי היוותה המשך רצוף נזקקו הקומוניסטים לזמן ממושך יחסית לליכוד רפיוני כוחותיהם והקמת מסגרות חדשות כמעט יש מאין.

עם הפלישה הנאצית ביוני 1941

במסגרת הבריחה ההמונית שהחלה באיוררים המסופחים עם הפלישה הנאצית ביוני 1941 בלטו קבוצות צעירים שהיו מצויידיים יחסית היטב במזון ודברים נחוצים אחרים. במיוחד הצטיינו, קבוצות אלה, בעזרה הדדית בין חבריהם, מוראל גבוה והתמצאות יחסית טובה. היו אלה חברי ארגונים ציוניים, ואחרים שפוהרו בשעתו ע"י השלטון הסובייטי, ואשר גם לאחר מכן המשיכו לקיים ביניהם (לפחות) קשרים חברתיים הדוקים. מחשש הגלייתם לסיביר היו מוכנים בבתיים של רבים מהם מבעוד זמן תרמילי-גב ארוזים ובהם ציוד הכרחי לכל צרה שלא תבוא, עם פלישת הנאצים הועיקו איש את רעהו באמצעות סימנים

וילנא, מכאן סברו (כפי שגם בחלקו התאמת) ניתן יהיה לצאת לחו"ל. וילנא הפכה על כן למקום ריכוז של אלפי עסקנים של מפלגות, תלמידי ישיבה, חלוצים, חברי תנועות על מנהיגיהן. פעילותם בתחום האידיאולוגי-תרבותי ואף ב-תחום האופרטייווי נמשכה גם לאחר שהשלטונות הסובייטיים הפסיקו לפתע מתן היתרי יציאה דרך אודיסה, וולאדיוואסטוק דרך פרס. מזמן לזמן נאסרו חברים פעילים וחלקם הוגלה. עם זאת, נמשכה הפעילות בחלק גדול מהקהילות עד יום פלישת הנאצים ביוני 1941.

לציון מיוחד ראוייה העובדה שחלק מכריע של המסגרות המחתרניות הוקם על ידי שיכבת מנהיגות צעירה שבאה במקום המנהיגות הקודמת, זו שבחלקה נאסרה ובחלקה ויתרה על המשך פעילות. רובם ככולם של התנועות והמפלגות המחתרניות שהמשיכו במידת האפשר את שיגרת תנועות מוצאן (ה„בונד“, בני-עקיבא, החלוץ, בית"ר, השוה"צ וכו') ובמיוחד אלה שנוצרו ב-תנאי מחתרת (כגון א.ב.צ. = ארגון ברית-ציון בליטא, „דרור“ בפולין ובליטא), התייחסו במידה מסויימת של בקורת למנהיגות ולישות הפוליטית המפוצלת שברחוב היהודי שלא עמדו מספיק במבחן, לדעתם, ברגעים הקריטיים.

בתקופת השואה זכו כמה מבין מנהיגים צעירים אלה לעמוד בראש ארגוני מחתרת, יחידות פארטיזאניות ומרידות בגיטאות. יתר על כן, העובדה שחלק ניכר מהם צמח מתוך רקע דומה וכמה מביניהם הכירו אשית זה את זה (אם מלפני המלחמה ואם מתוך שיתוף פעולה בקרב ריכוזי הפליטים שבוילנא), הגבירה ביניהם את ההבנה ומידה רבה של קונסנזוס כיצד לנהוג ולהגיב בסיטואציות השונות בעת הכיבוש הנאצי. לא בכדי יצאו מוילנא מנהיגי מחתרות ידועים ב-גיטאות פולין וליטא. הם שהו בוילנא בתקופת השלטון הסובייטי ותוך כדי עיסוקם המחתרתי בשלו לימים לתפקידם שנכוננו להם בתקופת השואה. ובסוגריים יאמר: זמן מסויים שהו בוילנא הסובייטית שלושת האישים שלימים עמדו בראש המעבדה האנטי בריטית ביישוב היהודי בא"י, : ד"ר משה קליינבוים (סנה), ראש מפקדת

מוסכמים ויחדיו יצאו מזרחה בעקבות הצבא ה-
אדום הנסוג תחת מהלומות המחץ של הוואה-
רמאכט.

אין ספק שהיותם יחד עמד להם בתלאות הדרך
ובהשתלבותם במקומות הקליטה בקולוהוזים,
בגדודי עבודה ובקומונות בכרכי אסיה התיכונית.
במקרים רבים הוחזק הקשר גם עם המגוייסים
בצבא. לימים היוו הללו מחלוצי תנועת הבריחה
וההעפלה לא"י. והוא הדין גם לגבי חברי המה-
תרת מתקופת השלטון הסובייטי שביודעין הת-
רכזו בצוותא בגדודים הפארטיזאנים ועל אף
הסיכון שבדבר החלו כבר אז לתכנן בקווים כל-
ליים את מסע ההעפלה לא"י — במידה, ויוותרו
בתיים.

116

כמוכן שניתן להרחיב את היריעה ולפרט תו-
פעות נוספות מתקופת השלטון הסובייטי באיזו-
רים המסופחים שהיו להן השלכות ישירות ועקי-
פות על גילויים שונים בחיי היהודים תחת הכיבוש
הנאצי והדברים רבים ומורכבים מאד.

אולם גם לאור הדברים שהובאו לעיל ניתן
ללא ספק לעמוד על החשיבות של שורת תופעות
ואירועים בחברה היהודית שנמצאה בתהליך
סובייטיזאציה מזורז לא רק מבחינת אפיוודה
חולפת, אלא גם כגורם שהשפיע על קטעים חשובי-
מים של החברה היהודית בתקופת השואה משני
עברי החזית במזרח אירופה.

(מתוך ירצאה בקונגרס השביעי למדעי
יהדות, ירושלים, אוגוסט 1977).